

багатьох громадських комітетів пояснює тезу радянських науковців, що громадські комітети відображали інтереси дрібної буржуазії [6, 70]. При створенні сільських комітетів більшу ініціативу проявляли селяни. Пасивне або навіть вороже ставлення громадських комітетів до селянських проблем змусило селян у багатьох місцях вже у березні – квітні 1917 р. здійснити перевибори громадських комітетів.

Громадські комітети, процес формування яких розтягнувся на кілька місяців після Лютневої революції 1917 р., представляли першу спробу здійснення адміністративної влади від імені Тимчасового уряду і відтворювали розклад політичних сил на регіональному рівні. Перед громадськими комітетами постало завдання вирішення найбільш важливих питань того часу, зокрема адміністративного управління, підтримання порядку, забезпечення країни продовольством, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення тощо. Джерельна база діяльності громадських комітетів збереглася фрагментарно і для детального вивчення їх діяльності, відтворення ними реалізації вищезазначених завдань потрібен подальший джерелознавчий пошук.

1. Лобахін В. Лютий по селах Харківщини // *Літопис революції*. – 1930. – № 2.
2. Когон Э. Из истории аграрного движения 1917 г. на Екатеринославщине // *Борьба за Советы на Екатеринославщине*. – Д., 1927.
3. Іргізов А. Селянський рух 1917 року на Київщині // *Літопис революції*. – 1931. – № 4.
4. Харитонов В.Л. Лютнева революція 1917 року на Україні // *Укр. істор. журн.* – 1987. – № 2.
5. Решодько П.Ф. Селянський рух у Харківській губернії (березень 1917 – січень 1918 р.). – Х., 1972.
6. Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России. – М., 1990.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 996. – Оп.1. – Спр. 24.
8. ЦДАВОВУ. – Ф. 996. – Оп. 1. – Спр. 23.
9. ЦДАВОВУ. – Ф. 1371. – Оп. 1. – Спр. 2.
10. ЦДАВОВУ. – Ф. 3199. – Оп. 1. – Спр. 1.
11. ЦДАВОВУ. – Ф. 3303. – Оп. 1. – Спр. 1.
12. ЦДАВОВУ. – Ф. 3199. – Оп. 1. – Спр. 2.
13. ЦДАВОВУ. – Ф. 996. – Оп. 1. – Спр. 25.

О. М. Потапов

РОЛЬ МІСЬКИХ ДУМ КИЇВЩИНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ РОБІТ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (квітень – грудень 1918 р.)

У будь-якому суспільстві проблеми праці, зайнятості та безробіття завжди знаходились у прямій залежності від економічних реформ, структурних перебудов народного господарства, змін політичного ладу. У часи сучасної економічної кризи перед суспільством постає проблема пошуку найоптимальнішої економічної моделі та найдосконаліших методів, за допомогою яких вона втілюватиметься в життя. У нагоді тут може стати аналіз вітчизняного історичного досвіду, зокрема значення громадських робіт у подоланні безробіття та роль міських дум (сучасних органів місцевого самоврядування) у цьому процесі в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського.

Політика органів місцевого самоврядування у цій сфері, їх роль у процесі подолання безробіття поки вивчені недостатньо, хоча окремі напрацювання існують. Так, О. Головка [1], розглядаючи діяльність

Харківського міського самоврядування протягом 1893 – 1917 рр. щодо розв'язання соціальних проблем населення, звернув увагу на його дії, спрямовані на подолання безробіття. Робітниче питання дослідили Б. Андрушишин [2] та П. Гай-Нижник [3]. Останній, аналізуючи програму громадських робіт, розроблену урядом Української Держави дійшов висновку, що подібні заходи були запроваджені згодом й у США за президентства Рузвельта в часи «великої депресії» [4]. Слід відзначити дисертацію О. Господаренко [5], яка проаналізувала участь органів місцевого самоврядування у розв'язанні проблеми безробіття, хоча головна увага приділена біржам праці: їх організації, напрямам діяльності, якісним характеристикам безробітних, зареєстрованих на них.

Ситуація 1918 р. щодо безробіття була досить складною, окрім економічних, політичних, соціальних протиріч, що переживає і наше суспільство сьогодні, додавалася ще демобілізація фронту, розлад залізничного та шляхового транспорту, нарешті, громадянська війна. Внаслідок цього Україна стала пунктом згуртування не лише місцевих безробітних, але і приїжджого елементу.

За даними департаменту громадських робіт, на червень 1918 р. загальна кількість безробітних доходила до 180130 осіб. З цього числа на Київ припадало 15 тис., Одесу – 20 тис., Херсон – 25 тис., Катеринослав – 40 тис., Бердичів – 25 тис., Миколаїв – 24 тис., решта – менш значні міста України [6, 3].

Яскраво ілюструють ситуацію з безробіттям в Україні тогочасні місцеві газети: «Фабрики і заводи закриваються у великій кількості. Урядові і приватні інституції зменшують штати службовців. Викидаються на вулиці тисячі безробітних з їх родинами. Вони терплять страшний голод і навіть помирають від голоду» [7, 3].

Уряд Української Держави намагався реагувати на існуючу проблему. Першим кроком стало створення розгалуженої системи бірж праці, зокрема, на травень 1918 р. в Україні діяли вже 62 місцеві та три краєві біржі праці – у Києві, Харкові та Одесі [8]. Звичайно, що вирішити всі проблеми у сфері подолання безробіття біржі не могли. Хоча, за твердженням тогочасного міністра праці Ю. Вагнера, саме вони мали відігравати велику роль, оскільки були єдиним апаратом, що міг впоратись із завданням реєстрації безробітних, без чого неможливо розпочати громадські роботи [9, 4].

Ще одним кроком стало прийняття 5 серпня 1918 р. Радою Міністрів постанови про організацію громадських робіт і про асигнування 2 557 535 крб. на ці роботи. Основною метою їх організації була підтримка безробітних. Передбачалось надання позик, необхідних для організації громадських робіт, органам місцевого самоврядування на загальних підставах, які встановлювались законом від 26 червня 1918 р. про відкриття кредиту в 80 000 000 крб. для земств і міст.

Постановою визначалась система контролю за органами місцевого самоврядування з питання організації суспільних робіт. Зокрема Міністерство Внутрішніх Справ мало контролювати кошти, надані на громадські роботи, щоб ці суми місцевими установами витрачались безпосередньо на ті роботи, на які відпущені. Також Міністерство Праці мало простежити, щоб органи місцевого самоврядування залучали до праці безробітних за допомогою місцевих бірж праці.

Нарешті, постанова визначала перелік громадських робіт, на які асигнувались кошти з Державної Скарбниці: 1) Київському міському самоврядуванню 150 000 крб. на закріплення Андріївської гори; 2) Ніжинському міському самоврядуванню 56 000 крб. на роботи по будівництву мостів через р. Остер; 3) Міністерству Шляхів 2 000 000 крб. на розробку кам'яних кар'єрів у

селах Лозовики і Селище; 4) Міністерству Земельних Справ по лісовому департаменту 51 535 крб. на закріплення місцевості біля могили Т. Шевченка; 5) Волинському Губерніальному Земству на розробку колод і пиляного лісу для відбудови зруйнованих будинків – 300 000 крб. [10, 3].

Отже, безпосередньо для Київського міського самоврядування передбачалось надання позики в сумі 150 000 крб. В місцевій газеті «Новости дня» ми знайшли підстави, на яких дозволялась позика. Невідкладно після підписання містом зобов'язань, йому надавалось 50 000 крб., у наступному, в трьохтижневий строк від початку робіт, – інші 100 000 крб. [11, 3].

Як бачимо, урядова постанова прямо передбачала участь органів місцевого самоврядування в процесі організації суспільних робіт. Загалом підтримка уряду цієї програми була зумовлена двома факторами: «оздоровлення» міст (створення міських лазень, прибирання вулиць, облаштування майстерень для безробітних) і, звичайно, зменшення кількості безробітних. У свою чергу, міські самоуправління були зацікавлені в організації суспільних робіт, адже, крім вирішення першочергового завдання – подолання безробіття, вони також отримували нові джерела прибутків [12, 5].

Окрім розглянутої урядової програми, муніципалітети самостійно складали плани і кошториси громадських робіт. Зокрема, різними відділами Київської міської управи (виконавчий орган міської думи) були запропоновані наступні кроки: 1) облаштування огорожувальної дамби проти повені в районах Подолу і Оболони; 2) планування садиби Ровенських казарм; 3) заміна керосино-калійного освітлення електричним; 4) каналізаційні роботи; 5) розширення водопровідної мережі; 6) будівництво вітки залізничної дороги Віта-Литовська; 7) укріплення ґрунтів у деяких місцях Шулявки; 8) будівництво нового газового заводу; 9) планування нових кварталів і робітничих селищ; 10) будівництво житла для робочих; 11) розширення гавані; 12) опрацювання даних перепису населення, квартир і майна міста, який був проведений у вересні 1917 р. [13, 46].

На вищезазначених роботах планувалось задіяти понад 5 000 робочих, а загальні витрати складали близько 10 000 000 крб. Проте, головною перешкодою у реалізації поставлених завдань була відсутність належного фінансового забезпечення. Для вирішення цієї проблеми тогочасні муніципальні діячі залучали представників міської управи (безпосередніх виконавців), міської фінансової комісії та спеціалізованої комісії з організації суспільних робіт. Гласні, шукаючи виходу з фінансової скрути та з метою економії часу, пропонували до вирішення урядом питання щодо фінансування запланованих суспільних робіт (мощення вулиць, спорудження каналізації), організувати роботи, які, з одного боку, давали б можливість здійснити підготовку запланованих робіт, а з іншого – потребували невеликої кількості витрат (наприклад, добування каміння). Проте, навіть такі мінімальні затрати були обтяжливими для тогочасних органів самоуправління.

Окрім перерахованих громадських робіт, які насамперед були розраховані для робочих будівельних спеціальностей, приділялась увага і іншим видам громадських робіт. Пропонувалось створювати громадські майстерні, де мали отримати робочі місця безробітні жінки та чоловіки, які за станом здоров'я не були придатні до важкої фізичної праці [13, 47].

Яскраво ілюструють участь органів місцевого самоврядування у цій справі заходи Бердичівської міської думи. Це повітве місто Київської губернії було одним з небагатьох, які зазначались у звіті департаменту

громадських робіт щодо рівня безробіття в Україні, проаналізованому нами. Для надання допомоги безробітним при правлінні місцевої біржі праці був створений комітет з 10 осіб на паритетних засадах (5 представників від профспілки, 5 від торгово-промислового союзу та інших підприємств). Фінансування та визначення програмних завдань цього комітету проводилось міською думою м. Бердичева, якій він і був підзвітний.

Першочерговим завданням своєї діяльності у сфері вирішення проблеми безробіття комітет визначив створення нових робочих місць. Так, для влаштування безробітних голкового цеху була створена швейна майстерня. При цьому комітет переслідував дві цілі: допомогти працевлаштуватися безробітним і зменшити вартість готового одягу для найбідніших верств населення [14, 62]. Для організації роботи майстерні комітет надав 15940 крб. на закупівлю обладнання, крім того через міську управу було закуплено мануфактури на 25277 крб. У майстерні було організовано 35 робочих місць. Заробітна плата встановлювалась відповідно до категорій, вказаних союзом «Ігла», максимальний розмір якої становив 2500 крб. Планувалось, що кошти на заробітну плату будуть виділятися з надходжень від продажу готової продукції. Ці надходження також мали покривати витрати на утримання майстерні.

Слід зазначити, що продуктивність праці робітників майстерні була низькою, що пояснювалось невідповідністю відповідальних осіб (інструктора та закрійника) займаній посаді. Комітет декілька разів намагався вплинути на ситуацію, але безрезультатно. Переконавшись у збитковості підприємства «Комборбез» (Комітет боротьби з безробіттям), повідомив робітників, що існування майстерні на колишніх умовах неможливе. Працівники погодились з висновками комітету і на цьому в існування майстерні можна було поставити крапку, але робітники звернулися з проханням не ліквідувати майстерню, а передати їм у тимчасове користування для продовження роботи на артільних засадах, «на свій страх і ризик». Обговоривши пропозицію і уклавши відповідний акт про передачу інвентарю, комітет знайшов можливим передати майстерню в тимчасове використання без орендної плати.

Підводячи підсумки піврічної роботи майстерні, слід відмітити, що за цей час на її утримання було витрачено 41277 крб., отримано прибутку 40125 крб., дефіцит склав 1152 крб. Крім цього, в майстерні залишилося обладнання загальною вартістю 6000 крб., що покривало вищезазначений дефіцит. Майстерні продовжували функціонувати і в них працювали 50 осіб. На наш погляд, такі результати можуть здаватися досить невтішними, але тоді їх було визнано «великою заслугою міського самоуправління за допомоги «Комборбезу» перед бердичівським робітничим класом» [14, 62].

Пояснити таку оцінку просто, достатньо проаналізувати діяльність ще однієї суспільної майстерні – ювелірної. Вона почала функціонувати також з надання «Комборбезом» союзу ювелірів позики – 5000 крб. До відкриття майстерні в союзі ювелірів нараховувалось біля ста безробітних, які за планом могли знайти «роботу, не рахуючись із скромною заробітною платою» [14, 61]. Майстерня була створена, але проіснувала лише один місяць. Пояснити це можна кількома факторами: одночасно з відкриттям майстерні почалося пожвавлення в ювелірній сфері і збільшився попит на робочі руки; відсутність великого оборотного капіталу в майстерні; порівняно низька заробітна плата.

Таким чином, результати діяльності майстерні виявились невтішними: виготовлений за час її існування товар був неякісним, тому його продавали нижче

собівартості. З виданих на облаштування майстерні 5 000 крб., отримали назад 2 587 крб., наявне обладнання оцінювалося трохи більше 1 000 крб., відтак, дефіцит становив 1 400 крб.

Підсумовуючи діяльність міських органів самоврядування у сфері організації громадських робіт, слід відмітити, що функціонували вони за несприятливих умов: велика кількість безробітних та незначна кількість коштів. Уряд Української Держави розробив достатньо широку програму щодо подолання безробіття. Першочерговим її завданням було створення розгалуженої мережі бірж праці, які мали провести облік безробітних, щоб у наступному органи місцевого самоврядування залучали їх до праці за допомогою організації громадських робіт. Проте, нетривале існування держави гетьмана П. Скоропадського, хронічна фінансова криза органів місцевого самоврядування не дозволили втілити в життя заплановані положення.

1. Головка О.М. *Харківське міське самоуправління у 1893-1917 рр.: Дис. ... канд. іст. наук.* – Х., 1997.
2. Андрусичин Б. *Робітнича політика гетьмана Скоропадського в контексті українського консерватизму // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія.* – К., 2000. – Вип. 4.
3. Гай-Нижник П. *Робітничі профспілки, роботодавці і гетьманський уряд: історія трибічного конфлікту і досвід незавершеної розв'язки // Література та культура Полісся.* – Вип. 21. – Ніжин, 2002.
4. Гай-Нижник П. *Проблема безробіття в Українській Державі 1918 року // Пам'ять століть.* – 2003. – № 2.
5. Господаренко О.В. *Діяльність місцевих органів влади і самоврядування на Півдні України у 1917-1920 рр.: соціально-економічний аспект: Дис. ... канд. іст. наук.* – Миколаїв, 2005.
6. *Безробіття // Вісті Краєвої Преси.* – 1918. – 11 червня.
7. *Боротьба з безробіттям // Вісті Краєвої Преси.* – 1918. – 5 червня.
8. *Перші біржі праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/vin/control/uk/publish/article>.*
9. *Биржа труда // Возрождение.* – 1918. – 27 лютого.
10. *Ухвалена Радою Міністрів постанова про організацію громадських робіт і про асигнування 2557535 карбованців на ці роботи // Державний Вістник.* – 1918. – 15 серпня.
11. *Укрепление Андреевской горы // Новости дня.* – 1918. – 10 октября.
12. *Державний архів Київської області (далі – ДАКО).* – Ф. 2797. – Оп. 1. – Спр. 171.
13. *Доклад городской думы о мерах борьбы с безработицей // Киевские городские известия.* – 1918. – 18 апреля.
14. *ДАКО.* – Ф. 2797. – Оп. 1. – Спр. 166.

П. П. Гай-Нижник

ОСІБНИЙ (ОСОБЛИВИЙ) ВІДДІЛ ВЛАСНОГО ШТАБУ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО: СТРУКТУРА, ШТАТ, ЗАВДАННЯ

Відповідно до Положення “Про Осібний відділ Штабу Гетьмана, компетенцію його посадових осіб і підрозділів”, він мав відстежувати різні погляди та ставлення до гетьмана, розробляти заходи боротьби урядових установ з антидержавною діяльністю політичних партій, організацій та окремих осіб, інформувати про діяльність політичних партій та громадських рухів України, які могли шкідливо вплинути на внутрішню ситуацію в Українській Державі та її міжнародні відносини. Відділ також був зобов'язаний виконувати окремі доручення начальника Штабу гетьмана щодо своєї діяльності [1, 44 – 45]. Таким чином, відділ

фактично виконував роль політичної розвідки та контррозвідки й мав надзвичайні повноваження щодо інших офіційних установ Української Держави.

Пропозицію щодо створення Осібного відділу при Штабі гетьмана подав П. Скоропадському у перші дні після перевороту державний секретар М. Гіжицький. Гетьман одразу обговорив цю справу з головою Ради міністрів і, водночас, міністром внутрішніх справ Ф. Лизогубом. П. Скоропадський власне був переконаний у необхідності створення такої структури при своєму Штабові, тому було вирішено, що “уся агентурна частина буде зосереджуватися у міністерстві внутрішніх справ, проте що при штабі Гетьмана буде вестись особлива агентура у так званому “осібному відділі штаба Гетьмана”, на обов'язки якого буде стежити за усіма особами та партіями, що готують замах на мене [П. Скоропадського. – П. Г.-Н.] і, взагалі, що прагнуть до перевороту” [1, 207].

Державна влада поставилася до організації та налагодження роботи Осібного відділу не зволікаючи, в тому числі й щодо фінансового забезпечення. Вже наприкінці червня 1918 р. на його потреби було виділено 184 тис. крб., з яких на залучення таємної агентури було витрачено 50 тис., для заохочення роботи осібних службовців – 40 тис., на додаткову платню співробітникам за працю у вечірні й нічні години – 30 тис., на непередбачені витрати агентів і наглядачів – 10 тис., на винагороди службовцям відділу – 24 тис., на покриття витрат у зв'язку з дорожньою – 30 тис. [2, 7, 4]. З 1 вересня до 1 грудня 1918 р. на таємні видатки Відділу в розпорядження начальника Штабу гетьмана було виділено 348 тис. 752 крб. [3, 23].

Інтенсивно формувалася й штат відділу. Його начальника призначав і ніс за це персональну відповідальність особисто начальник Штабу гетьмана. В своїх правах очільник цього відділу дорівнювався до командира армійського корпусу і мав чин державного рангового [4, 100]. Усі працівники Осібного відділу (як військові, так і цивільні) вважалися на дійсній військовій службі з відповідними правами та належними пільгами. За посадові ж злочини чи службові провини цивільних службовців відділу підлягали відповідальності на загальних підставах для визначених посадових осіб [1, 45 – 48].

Начальником Осібного відділу було призначено колишнього товариша прокурора окружного суду Д. Бусло, в чесності якого гетьман не мав сумнівів [5, 207]. Він був випускником Імператорського училища правознавства і з 1895 р. працював у системі судового відомства: з 1903 р. – товаришем прокурора окружного суду м. Рига, а з 1906 р. – Петербургського окружного суду. У вересні 1911 р. він був прикріплений до комісії сенатора М. Трусевича, а протягом 1911 – 1917 рр. служив товаришем (заступником) прокурора Одеської судової палати, після чого (у 1918 р.) став начальником Осібного відділу Штабу гетьмана всієї України П. Скоропадського у званні державний ранговий. В грудні 1918 р. був убитий [6].

Осібний (Особливий) відділ розташовувався у київському готелі “Версаль”, приміщення якого були не надто вишукані. Так, наприклад, кабінет начальника відділу Д. Бусло являв собою велику залу, на пролежному від вхідних дверей якої, стояв великий стіл, а сама кімната погано освітлювалася лише однією керосиновою лампою [7, 104]. В Осібному відділі також несли службу помічник начальника відділу, особи для спеціальних доручень, 7 штаб-офіцерів (ад'ютантів), 8 районних офіцерів, а також службовці юридичного та інформаційного відділень, канцелярії та ексектор. Районні офіцери, котрі призначалися до кожної з 8 губерній держави, мали права командирів окремих батальйонів.

Урядовці юридичного відділення займалися перевіркою оперативних матеріалів і після з'ясування